

ÇEVRECI HAREKETİN SİYASALLAŞMA SÜRECİ

İsmail Ceritli

Öz

Özellikle sanayileşme süreciyle birlikte yoğunluk kazanan çevre sorunları 1980'lerden sonra bireylerin ve toplumların en önemli sorunları arasında yer almaya başlamıştır. Bu sorunları, bir insan hakkı ihlali olarak gören kimi birey ve topluluklar, söz konusu süreçle birlikte çeşitli eylemlerle tepkilerini belirtmişler ve belirtmeye devam etmektedirler. Önceleri sadece sivil bir hareket olarak ortaya çıkan bu girişimler şimdilerde, dünyanın birçok ülkesinde siyasal bir harekete dönüşmüş bulunmaktadır. Bu çalışmada söz konusu süreç tarihsel bir bakış açısıyla ele alınmış ve incelenmiştir

Anahtar Sözcükler

Çevre sorunları, çevreci hareketler, sivil inisiyatif, insan hakları, çevreci siyaset
Politicisation Process of Environmental Movement

Abstract

The environmental problems, beginning with the industrialization period, have increased densely after 1980's and have started to take place in the life of individuals and societies as one of the most important problems. During the same period, some individuals and societies who have seen these problems as a violation of human rights have shown and have been still continuing to show their reactions with various ways. These initiatives which have come on the scene only as a civil movement at the beginning, have begun to be transformed to a political movement nowadays in many countries around the world. In this study, the period mentioned above has taken in hand and searched with a historical view.

Keywords

Environmental problems, environmental movements, civil initiatives, human rights, environmental politics

Giriş

Bu çalışmada, çevrecilik düşüncesinin oluşumu, toplumsallaşması ve son aşamada siyasal bir harekete dönüşme süreci ele alınmaktadır. Bu sürecin incelenmesine ek olarak çevreci oluşumların toplumun günlük yaşamıyla ilgili politikaları ya da bu yöndeki görüşlerine yer verilmektedir.

Çalışmanın ilk bölümünde çevreci hareketin doğuşu ve gelişme sürecinin bir panoraması çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu dönemin en belirgin ismi olarak Ernst Heackle dikkati çekmektedir. Bir biyolog olan Heackle 1860'larda Ekoloji (Yerleşim) bilimini kurmuştur. Heackle'la başlayıp yirminci yüzyılın ortalarına kadar süregiden gelişmeler, hızlı sanayileşme ve çevre kirliliği, toplumsal tepkiler ve son olarak 68 olayları çevreci hareketlerin gelişmesi bakımından önemli tarihi kesitleri oluşturmaktadır.

İkinci bölümde ise, çevreci hareketlerin siyasallaşma sürecine değinilmektedir. Bu süreci hızlandıran ve ona en önemli katkıyı sağlayan eylemlerin başında, 68 olaylarıyla başlayan yoğun hak arama mücadeleleri yer almaktadır. Çevreci hareketlerin siyasal oluşuma dönüşmesi (partileşmesi ve siyasal sistem içerisinde yer alması) ise daha çok 1980 sonralarına rastlamaktadır.

Yine ikinci bölümde çevrecilerin, sosyal, ekonomik, kültürel ve politik alanlarla ilgili görüşleri, hareketin bütün renkleri dikkate alınarak sunulmaktadır. Çevrecilerin üretim ve tüketim, teknolojik gelişmeler, sanayileşme, yönetim,

silahlanma, enerji, toplumsal kültür ve zihinsel dönüşüm gibi, toplum yaşamıyla yakından ilgili bir dizi görüşleri ele alınarak değerlendirilmeye çalışılmaktadır.

Bu çalışma, literatür taraması yapılması ve bu tarama sonucu elde edilen bilgilerin karşılaştırmalı bir yaklaşım içerisinde analiz edilmesi şeklinde gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın ana tezini, "çevreci hareketin ancak toplumla bütünleşmesi halinde başarılı olabileceği" görüşü oluşturmaktadır. İndirgemeci bir yaklaşım paralelinde çevreciliği, yaşamın herhangi bir boyutu gibi ele almanın, çevreci hareketin toplumsallaşmasının ve yaygın bir başarı kazanmasının önünde yavaşlatıcı bir rol oynayacağı iddia edilmektedir.

I. Çevreci Hareketlerin Doğuşu ve Gelişimi

A. Çevreci Hareketlerin Tarihsel Gelişimi

Ekolojik düşünce gücünü, geçmişteki çevresel hatalardan ve mevcut çevresel kararların olası sonuçları konusunda artan bilgilenmeden almaktadır (Caldwell, 1970:21).

Çevreci hareketlerin ortaya çıkış sürecini üç aşamalı bir yaklaşımla ele almak gerekmektedir: Birinci aşamayı *bilimsel çevrecilik hareketi* oluşturmaktadır. Bu dönemin en önemli ismi Ernst Heackle'dır. Biyolog olan Heackle 1876 yılında Ekoloji bilimini kurmuştur. Ekoloji bilimiyle birlikte doğal denge ve onun uzantısı olan doğal varlıkların korunması gereği de insanlığın gündeminde önemli bir yer tutmaya başlamıştır. İkinci aşamada çevreci hareketin 68 olaylarıyla birlikte *toplumsal bir hareket olarak* ortaya çıkışı yer almaktadır. Son aşamada ise 1979'larda başlayarak siyasal bir oluşuma dönüşen ve yeşiller hareketinin başını çektiği çevreci hareket bulunmaktadır.

Çevreci hareketler, dengesiz nüfus artışı, hava ve su kirliliği, canlı türlerinin ortadan kalkması, ormanların ve toprağın bozulması, dünya kaynaklarının dengesiz dağılımı gibi, dünyanın, dolayısıyla toplumların karşı karşıya kaldığı sorunlara bir tepki olarak doğmuşlardır.

Çevreci hareketin, bir toplumsal akım olarak dayandığı ilk temel, kimilerine göre 68 olaylardır. 68 Mayıs'ının materyalist politika kuramlarının önceki oluşumları (Troçkizm ve Maoizm) ile mevcut kurum ve yöneticilere karşı olan *stiasyonist** akımın canlandığı yıkıcı ve özgürlükçü hareketi birleştirdiği iddia edilmektedir (Simonnet, 1990:92).

Bu paralelde oluşan ilk grupların örgütlenmesi tam anlamıyla sanayi çağının doğuşuyla çakışır. 1854 yılına doğru, ABD'de ilk doğa korumacı birlik olan bugünkü Ulusal Doğayı Koruma Enstitüsü kurulmuştur (Simonnet, 1990:99).

B. Çevreci Hareketin Siyasallaşma Süreci

1870'lerde bilimsel, 1940'larda tepkisel olarak ortaya çıkan çevreci kıpırdanmalar, 68 olayları ile birlikte ve sonrasında özgürleşme hareketinin bir boyutunu temsilen siyasal süreç içerisinde yer almaya başlamıştır.

Toplumların kendi içinde ve birbirleri arasında var olan sosyo-ekonomik, toplumsal ve fiziksel dengesizliklerin bir sonucu olarak ortaya çıkan

* Stiasyonist: Durumsal kavramını karşılamaktadır. Bu yaklaşıma göre, her durum için geçerli olan bir uygulamanın mümkün olmadığı iddia edilmektedir. Durumsalcılara göre her ayrı ortamda farklı faktörler ve şartlar rol oynar.

çevreciler, ideolojik alanda ikili bir görünüm sunmaktadır (Simonnet, 1990:9-10). Bir yandan otonom ve politik bir unsur olarak çevreci hareket, öte yandan toplumu başka bir gerçeklik içinde ele almaya çalışan sosyal bir harekettir. Sosyal bir hareket olarak, bireyi *ekonomik insanın* ötesine taşımayı, daha fazlaya sahip olma yerine daha iyi olmayı, büyümenin karşısında sosyal bir ilerlemeyi önermektedir. Sadece üretim araçlarının mülkiyetini değil, onun doğasını ve gelişmesini de sorgulamaktadırlar.

Çevreci hareketin politik söylemi “insanların sömürülmesi sona erdirilmeden, çevrenin sömürülmesi sona erdirilemez” şeklindedir (Porritt, 1989:217). Çevreciler, “İyi çevre” kavramının, en az, özgürlük, refah, güvenlik ve mutluluk gibi kamu politikalarının birçok alanında varolan kavramları kadar gerçek olduğunu iddia etmektedirler (Caldwell, 1970:21).

Doğu ile Batı arasındaki politik gerginlikler zamanla yerini, Kuzey’le Güney arasındaki ekonomi-çevre gerginliğine bırakmıştır. Bu gerginliğin konuları arasında üçüncü Dünya’nın borçlarının azaltılması, gelişmiş Kuzey’in pazarlarına girebilme ve çevre koruma maliyetlerinin, zenginlerle fakirler arasında dağıtılması sorunu yer almaktadır (Brown vd, 1991:174). Lester Brown ve arkadaşlarına göre, yaşanılabilir bir dünya için mücadele, ekonomik güçlerin yoğunlaşmasının üstesinden gelmek üzeredir. Bu mücadelede, insanların evrensel siyasal bağımsızlığını, haklarını ve saygınlığını korumak için kavga verildiği ve bunlardan birinin inkar edilmesi halinde, mücadelenin ister istemez başarısızlığa uğrayacağı varsayılmaktadır (Brown, vd., 1991:166).

Çevreci hareketin siyasallaşması ya da partileşmesi, sürekli olarak gruplar arasında tartışma konusu olmuştur. Radikal kanatta yer alan ve çevreci oluşum içerisindeki en önemli gruplardan birini eko-anarşistler oluşturmaktadır. Eko-anarşistler, parti politikasının doğal kötülüklerine ve herhangi bir geniş örgütün üyesi olmanın gerektirdiği uzlaşmalardan dolayı partileşmeye karşıdır. Oysa ABD’deki yeşil hareketin önde gelenlerinden Theodore Roszak, yeşil hareket için şu ifadeyi kullanmaktadır (Porritt, 1989:23):

“Tek başına hiçbir ideolojik formülasyon hem bu kadar zengin bir çeşitlilik taşıyan deneyim ve duyguyu yakalayıp hem de herkesin bağımsızlığını ve kendine özgü niteliğini koruyamaz”. Yani bir kısım çevrecinin iddia ettiği gibi yeşil hareket, kültürel tekleşmeyi gerekli kılmamaktadır. Hatta çeşitlilik yeşil hareketin önemli unsurlarından biri olarak görülmektedir.

Amerikalı eko-anarşist Murray Bookchin, varolan otoritelere meydan okumak yerine sadece onların işlerini daha iyi yapmalarına yardımcı olan çevrecileri şiddetle eleştirmektedir. Ona göre çevreciler işlemeyen bir sistemi işler kılmaya çalışarak sorunu daha da ağırlaştırmaktadırlar. Oysa hem liberal ve hem de Marxçı kuramlar, doğal dünyayı yağmalamanın ideolojik temellerini hazırlamışlardır (Bookchin, 1996:100).

Arne Naes’in kavramsallaştırdığı "Shallow Environmentalism" (Sığ Çevrecilik) akımı, kirlenme ve kaynak tüketimi gibi çevreyi istismar edici birtakım faaliyetlerin önlenmesini gerekli görürken, insan merkezli (antropocentric) şehirci-endüstriyel sosyal paradigmayla (urban-industrial social paradigm) ilgili olarak herhangi bir değişiklik öngörmemektedir. Diğer taraftan yine Naes’in "Deep Ecology" (Derin Ekoloji) olarak adlandırdığı yaklaşımın

temelinde, bir felsefi ve bilimsel temeli gerekli kılacak şekilde, varlıklar arasında ekolojik bütünlüğü yeniden kavratma çabası yer almaktadır (Uslu, 1995:118-119). *Sığ Çevreciler* kirlenmeyi azaltmak için, teknik gelişmeye bel bağlamayı daha fazla önemserler ve temel sorunlara inmezler. Oysa *Derin Ekoloji*, bütünsel bir görüş ileri sürmektedir. Temel varsayımı, toplumların yaşam felsefelerini ve günlük yaşamla ilgili kararları kapsamaktadır (Tamkoç, 1994:13).

Çevreci hareketin sosyalist kanadında yer alan Thomas Ebermen ve Rainer Trampert, hareketin siyasal tavrını şöyle ifade etmektedirler (Bora, 1988:177): “Bir taraftan kapitalist tasarruf ve sefalet politikasına karşı yürütülen toplumsal mücadelelere dürüst, taktiksel olmayan bir katılımı olası kılmaya çalışırken, diğer taraftan toplumları, kapitalizmin oluşturduğu ve yeniden üretimi için gerekli olan gereksinimler sisteminin eleştirisiz savunucuları haline de getirmeyen bir siyasal tavırdan yanayız. İnsanda, bu tür dayatmalara karşı isyan edebilecek faktörleri ve motifleri arıyoruz.”

Şu ana kadar yapılan analizlerden yola çıkarak, çevreci hareketleri, kaynakları ve eğilimleri bakımından üç gruba ayırmak mümkündür (Porritt, 1989:19-20):

1) Birinci grubu, ekonomik bireyciliğe ve faydacı materyalist değerlere birçok açıda karşı çıkan ondokuzuncu yüzyıl liberalizminin mirasçıları olan doğa korumacılar ya da gelenekçiler oluşturmaktadır. Endüstriyalizme karşı değildirler. Ancak endüstriyalizm sürecinde, toplumun, yok olması muhtemel iyi taraflarını yasa yoluyla baskı yaparak koruma eğilimindedirler. Yeşil olarak kabul edilmemektedirler.

2) İkinci grupta, Kropotkin, Thoreau ve Godwin'in anarşist idealleriyle tamamlanan geleneğin mirasçıları olan radikal liberter çevreciler yer almaktadır. Çağdaş endüstriyalizmin bürokratik ve hiyerarşik baskılarından kaçmak için kendine yeterli, küçük topluluklardan yanadırlar. Kişisel özerklik öncelikli hakka sahiptir ve bugünkü endüstriyel sisteme karşıdırlar. Mevcut krizin, bir teknolojinin diğerinin yerini almasıyla çözülebileceği görüşüne inanmamaktadırlar ve geniş çaplı bir toplumsal dönüşüm peşinden koşarlar. Genellikle yeşildirler. Radikal çevreciler, akıldan değil (rasyonel olmayan), doğal dünyayla daha sıkı etkileşim içerisinde olan kalpten kaynaklanan (metatizik boyutlu) bir ekolojik bilinçliliğin sonucu olarak ortaya çıkmışlardır (Scarce, 1990:31). Çevreci hareket tarihçisi olan Stephen Fox, çevreci hareketin fikir kurucuları arasında, Thomas Jefferson, Ralph Waldo Emerson, Henry David Thoreau, Mark Twain, Robert Frost ve Lewis Mumford gibi anti-modernist düşünürleri saymaktadır (Scarce, 1990:12).

Radikal çevrecilerin dört temel özelliği şöyledir (Scarce, 1990:4-6):

-Karşılaşılan sorunlarla ilgili olarak doğrudan tepkicidirler. Sorun nereden kaynaklanıyorsa, o kurumun üzerine giderler. Eylemlerinde sabotaj uygulayabilir ve kanunların dışına çıkabilirler. Onları diğer çevreci hareketten ayıran en önemli özellik, sorunu ortaya çıkaran sürecin araçlarına karşı sabotaj uygulamaları yönünde ortaya koydukları istekliliktir.

-Radikal çevrecilerin protesto ve eylemlerinin birinci amacını, ekolojik çeşitlilik olarak da tanımlanan biyolojik çeşitliliğin korunması oluşturmaktadır.

-Kuralcı bir hiyerarşik yapılanmadan bağımsızdırlar. Genellikle küçük gruplar halinde bulunurlar ve kendi alanlarının sorunlarına karşı eyleme geçerler.

-Yaşadıkları toplumların düşük sosyal statülerinde yer alırlar ve bunu bilinçli olarak yaparlar. Çevre üzerinde en düşük etkiye sahip bir yaşam biçimini seçerler.

Bu dört özelliğe, protestolarının başarıya ulaşacağı yönünde genellikle çok az umutlu olduklarını da eklemek gerek.

3) Hiçbir özel geleneğin mirasçısı olmayan reformistler ise üçüncü grup çevrecileri oluşturmaktadır. Hakim paradigmaya karşı olmayan reformistler genellikle merkezcidirler. Orta sınıf kaygı ve çıkarlarına sahip olma eğilimindedirler ve çoğunlukla İşçi Partisi, Liberal Parti ve Sosyal Demokrat Parti sıralarında yer alırlar. Yeşil olarak adlandırılmaktan uzaktırlar.

Gürsel de çevreci hareketi, Alman yeşillerinden hareketle iki kategoriye ayırmaktadır (Gürsel, 1995:159): Gerçekçi (Realos) çevreciler olarak tanımlanan ilk gruptakiler, mevcut politik araçları kullanmaktan ve gerekli ittifakları oluşturmaktan yanadırlar. İkinci grup çevrecileri oluşturan Hayalciler (Fundis) ise varolan politik araçların reddi temelinde yükselen ve sürekli muhalefete dayalı bir politikayı öngörmektedirler.

II. Çevreci Hareketlerin Temel Bildirgeleri

A. Ekonomi Politikaları

Lewis Mumford, güç ve zenginliğin, ancak yoksulluk ve zayıflığın genişlemesiyle elde edilebileceğini ifade etmektedir (Mumford, 1944:164). Çevreci paradigma da, gelişmiş ülkelerin zenginlik kaynağını, diğer ülke kaynaklarının sömürülmesinde ve o ülke insanların yoksullaştırılmasında görmüşlerdir.

Çevrecilerin ortaya koydukları ekonomi politikalarını ve varolan sisteme eleştirilerini iki boyutta ele almak gerekmektedir. Eleştirilerden ilki, üretim-tüketim ilişkilerini kapsarken, diğeri de daha çok teknolojinin doğası ve işleyiş biçimine yönelmektedir.

a) Üretim ve Tüketim Politikaları

Çevreciler, genel olarak, üretim ve tüketimde en düşük-yeter seviyeyi öngörmektedirler. Talep ve ürün miktarındaki bir artışın eşlik ettiği yüksek üretkenlik ekolojik felaket anlamına gelir. Kapitalizmin hayatta kalabilmesi ancak sürekli gelişmesiyle mümkündür. Bu ise yaşam-destek sistemlerinin ivmeli bir şekilde daralması anlamına gelmektedir (Porrirt, 1989:210). Buna karşılık sürdürülebilir bir yaşamın sağlanabilmesinin ise ancak, sabit ivmeli bir ekonomiyle mümkün olabileceği iddia edilmektedir. Sabit ivmeli bir ekonomi, toplam nüfus ve toplam fiziki kaynaklar stokunun belli bir seviyede sabit tutulduğu ekonomik yapı olarak tanımlanmaktadır. Böyle bir ekonomik oluşum içerisinde, doğum ve ölüm oranları ile üretim ve tüketim oranları mümkün olabilecek en düşük seviyede ve eşit olacaktır (Mliner vd., 1978:174). Bu görüşe göre ekonomi, sabit ivmeli ekosistemin bir alt sistemi olmalıdır. Üretimde kitlelilik değil, nitelik ve estetik önem kazanmaktadır (Bookchin, 1996:108). Mumford'a göre savurgan tüketim ve amaçsız ticari ilişkilerin hacmi her gün

genişlemektedir. Oysa mekanizasyonun anlamını, onunla bütünleşmeyi ve verimliliği değerli kılmak için, tüketim yapılarında karşılıklı bir dengeyi kurmak gerekmektedir (Mumford, 1936:396-397). Bu dengenin kurulması ise ancak mevcut 'tüketim' zincirinin bir şekilde (özellikle içsel ve sosyo-kültürel zenginliklerin geliştirilmesi yoluyla) kırılmasıyla mümkün olabilecektir. Bu tür bir girişimde, toplumsal katılım ve karşılıklı dayanışma (hem bireyler ve hem de toplumlar arasında) büyük önem taşımaktadır (Ceritli, 1996:87-88).

Zaman, enerji ve paranın soyutlanması, modern insana diğer soyutlama sistemlerinden daha gerçekçi gelmektedir. Modern insan, bu soyutlamalardan hareketle, kantiteye dayalı bir ideal hayat tipi çıkarsamaya çalışmaktadır: Daha fazla enerji, daha yüksek hız, daha fazla hareketlilik ve daha fazla zaman (Mumford, 1944, 264). Buna karşılık, maksimum tüketim, her zaman maksimum yaşamsal etkinlik anlamına gelmemektedir (Mumford, 1936:399).

Belli bir optimum boyuttan sonra, ölçeğin daha fazla büyümesinden sağlanacak fazla bir avantajın olmadığı ve bundan sonrasının ekonomi dışı ölçekler olarak ortaya çıktığı ifade edilmektedir (Porritt, 1989:92). Mumford'a göre rasyonel bir alternatif toplum, yeni bir kültürün temelleri üzerinde yüksелеcektir: İnsan kişiliğinin önceliği, güç ve kazanç ekonomisinin yerini hayata dair değerlerin alması, mümkün olan en iyi yaşam ortamını elde edebilmek için toplumun bir bütün olarak yeniden örgütlenmesi (Mumford, 1946:195).

Thoreau, ancak yalın bir yaşamın anlamlı bir içeriğe sahip olabileceğine inandığı ve bu uğurda mücadele verdiği için, çevreci hareketin önemli esin kaynaklarından birini temsil etmektedir. Ona göre para çoğaldıkça (maddi birikimle birlikte) erdem azalır. Çünkü para, insanla amaçladıklarının arasına girer ve sonra da o kişi için onları ele geçirir. Para, kişinin cevaplamak zorunda kalabileceği hir yığın soruyu bir kenara iterek gereksiz ve yeni bir soruyu kişiye dayatır: Nasıl harcamalı ? Böylelikle kişinin üzerinde durduğu ahlaki düzlem kayıp gider (Thoreau vd., 1997:58). O, gerçek insanların komformist olmaması gerektiğini ileri sürmekte ve bunu "Sadelik, sadelik ve sadelik !" şeklinde sloganlaştırmaktadır (Thoreau vd., 1997:10).

Nüfus sorunu, çevrecilerin ve çevrebilimcilerin önemle üzerinde durdukları konulardan birini oluşturmaktadır. Onlara göre, fazla nüfusun sadece Üçüncü Dünya'nın hatası ve sorunu olduğu büyük bir yalandan ibarettir. Gelişmiş dünyanın yaşam ölçütlerini tanımlayan günlük tüketim fazlalığı ve savurgan kaynak kullanımı, bu yalanı daha da açık bir hale getirmektedir. Örneğin İngiltere'de yaşayan bir kişi, Üçüncü Dünya'da yaşayan bir kişinin üç katı yiyecek tüketmektedir. Bu oran, katı yakıt ve endüstriyel ürün tüketiminde kırk katına çıkmaktadır (Porritt, 1989:37). Bu verilerden hareketle ve analitik bir çözümlemeyle şöyle bir sonuca varmak olasıdır: Gerçekte gelişmiş ülkeler, sayısal olarak ifade edilenden çok daha yüksek bir nüfusa sahiptir. Yani ülkelerin nüfusları nicelik ve nitelik olarak iki kategoride değerlendirilirse, nicelik olarak Üçüncü Dünya'nın nüfusu yüksek iken, nitelik olarak (çevresel tahripde ağırlıklı olarak nitelik rol oynamaktadır) gelişmiş ülkelerin nüfusu daha fazladır. Başka bir ifadeyle, gelişmiş ülkelerde aşırı ve hızlı bir nüfus artışı söz konusu olmaktadır.

Çevrecilerin şiddetli eleştiriler getirdikleri bir diğer konuyu da, iktisatçıların ekonomik faaliyetlerle ilgili olarak ileri sürdükleri görüşler oluşturmaktadır. Neo-klasikler olsun, Marksist, Keynesçi ya da post-Keynesçi olsun, geleneksel iktisatçılarda ekolojik bir bakış açısının eksikliğinin söz konusu olduğu iddia edilmektedir. İktisatçıların ekonomiyi, içine gömülü bulunduğu ekolojik dokudan kopardığı ve onu basit ve gerçekçi olmayan teorik modellere bakarak tanımlamak eğiliminde oldukları ifade edilmektedir (Capra, 1992:443).

Sosyalist çevrecilere göre, insan hayatının doğal temellerinin halihazırdaki tahribi, kapitalist üretim tarzının içsel yasalarıyla ilişkilidir. Bu da kapitalist büyüme ve rekabetin gereklerinden kaynaklanmaktadır (Bora, 1988:169-170; Simonnet, 1990:26). Onlara göre, toplumsal zenginliğin saptanmasında, salt üretkenlik ve ürünlerin adil dağılımı yegane ölçü değildir. İnsanın doğadan haz alma yeteneği, insanlar arasında rekabetten arınmış ilişkilerin dayanağı olan yaratıcı, sağlıklı ve hiyerarşik olmayan bir çalışma hayatı, toplumsal zenginliğin belirleyici özelliklerini oluşturmaktadır (Bora, 1988:201).

Üretim ve tüketim ilişkileri içinde yer alan güçlü çevresel politikalar, herhangi bir örgüte şu avantajları sağlayabilir (Prokop, 1993:16).

- Giderek daha da sıkılaştıran çevre yasalarına cevap verebilme kabiliyeti,
- Tüketici beklentilerinin karşılanması,
- Maliyet ve sorumlulukların sınırlanması,
- Artan işçi morali ve sadakati.

b) Teknolojik Gelişme ve Sanayileşme Politikaları

Çevrecilere göre, kriz, kapitalist ve sosyalist sistemlerde büyüme ekonomisinin ortak bunalımıdır. Çevrecilerin mevcut ekonomik modele yönelttikleri eleştiri her şeyden önce sanayi üretiminin sürekli artışından kaynaklanan olumsuzluklar üzerine oturmaktadır (Simonnet, 1990:26).

Capra'ya göre yapay olarak yaratılan aşırı enerji tüketimi nükleer enerjiyle karşılanır, siyasal kavrayıştan yoksunluk daha çok silah ve bomba üretmekle karşılanır, doğal çevrenin kirlenmesiye, hemen ardından henüz bilinmeyen yollardan çevreyi etkileyecek özel teknolojileri geliştirmek yoluyla önlenmeye çalışılır olmuştur. Her soruna teknolojik çözümler aramakla, gerçekte sorunlar, sadece ekosistem içinde yer değiştirmektedir. Çoğu kez de bulunan "çözümün" yan etkileri asıl sorunlardan daha zararlı hale getirilmektedir (Capra, 1992:245).

Çevrecilerin, görüşlerinden önemli ölçüde yararlandıkları düşünürlerden olan Theodor Roszak, sanayileşme sonrası teknolojik gelişmelerin, insanı doğal çevreden, daha önce örneği görülmemiş bir şekilde kopardığını ileri sürmektedir (Roszak, 1972:8). Ona göre, yapay çevre, ekolojinin olağanüstü gerçeklerine karşı insanların gözlerini kör etmekle kalmamış; aynı zamanda insanoğlunu, tüketilen ya da kirlenen her şey için yapay ikame mallarının var olduğu gibi bir yanılığa düşürmüştür (Roszak, 1972:13).

Dünyayı Kurtarmak İçin İşinizde Yapabileceğiniz 50 Basit Eylem'in yazarlarından Joel Makeower, üretim ve hizmet sektörlerinin, çevresel iyileşmelere yapabilecekleri katkılarla ilgili olarak şu ifadeyi kullanmaktadır (Prokop, 1993:22): İş hayatının içerisinde olmak, çevreyi kirletici üretim sektörünün içinde olunmazsa dahi, kirletici etkiye sahip bir faaliyetin içerisinde olmak demektir. Her firma, enerji ve kaynak tüketmek ve atık üretmek gibi iki temel eylemi gerçekleştirir. Firmaların yeşillenmesini ise atıkların azaltılması ve kaynak kullanımında verimliliğin en üst düzeye çıkarılması şeklinde iki temel amaca indirmek mümkündür.

Bookchin'e göre, ekolojik tabana dayalı bir teknoloji (ekoteknoloji) ahlaki boyutu olan bir teknolojidir. Bu teknoloji, çok büyük olma, atık üretmek ve bütünüyle kazanç sağlamak amacıyla tasarlanmış kapitalist teknoloji biçimlerinin çevre üzerinde yaptıkları kitlesel yıkım ile uzlaşmayan bir teknolojidir (Bookchin, 1996:108).

Sosyal yatırımcıları, çevreci grupları ve kamusal grupları içeren ve 7 Eylül 1989 yılında kurulan Çevreye Duyarlı Ekonomiler Birliği (The Coalition for Environmentally Responsible Economies-CERES-), ekonomik faaliyetlerle ilgili olarak CERES İlkeleri ana başlığı altında on temel ilke belirlenmiştir (Prokop, 1993:59-62):

- Biyosfer (canlı çevresi)'in korunması
- Doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı,
- Atıkların azaltılması ve tasfiyesi,
- Enerji kazanımı,
- Riskin azaltılması,
- Güvenli ürün ve hizmet sunumu,
- Çevresel iyileştirmeler,
- Halkın bilgilendirilmesi,
- Yönetimin yükümlü kılınması,
- Denetleme ve rapor etme.

B. Yönetim Politikaları ve Siyaset

Bir örgüt ya da bürokrasi ne kadar büyük olursa o kadar katı ve esneklikten uzak olur. Yaratıcı ve çeşitlilik taşıyan düşünce alanı o kadar azalır. Aynı şekilde büyüklük arttıkça standartlaşmış, kişisizleşmiş işleme yöntemleri insanların yabancılaşma duygusunu daha da artırır (Porritt, 1989:92). Arne Naes'e göre yeşil bir toplum yerleşmiş olmalı ve taban demokrasisine dayalı bir yapı içerisinde yönetilmelidir. Böyle bir toplum, sosyal sorumluluğa “evet”, şiddete “hayır” diyebilen bir toplumdur (Tamkoç, 1994:10).

Yerel ve bölgesel çevre politikalarının en önemli sonuçlarından biri artan katılım düzeyidir. Siyasal eylem birimleri daha fazla yerleştikçe ve hareketlilik süreci, kişisel etki alanlarını, ekonomi-politik birimlere bağlamaya devam ettikçe, sosyal katılımında ve yerel denetim alanında sıçramalı bir artış gözlenecektir (Mliner vd., 1978:181). Katılımcı, ekonomik büyüme modellerine karşı çıkan ve toplumdaki yaşam kalitesi farklılıklarını düzeltmeye çalışan çevresel politikalar, gelişen ve ilerleyen toplumların yükselen özellikleriyle paralellik göstermektedir (Mliner vd., 1978:183). Çevre uygulamaları üzerinde

yoğunlaşmış bir politika, çevreyi etkileyen kararlarla ilgili tüm temel unsurları dikkate almak durumundadır (Caldwell, 1970:21).

Çevreci politikaların gelişmesini, başka iki gelişme alanıyla birlikte düşünmek gerekmektedir: Öncelikle, halk, geniş kapsamlı çevreyi, kamusal faaliyetlerin yasal ve gerekli bir alanı olarak görebilmelidir. İkinci olarak, çevreyle ilgili kamusal büroların görevleri arasında daha etkili bağ kurmak ve onları bütünleştirmek için gerekli araçlar keşfedilmelidir (Caldwell, 1970:23).

Çevreciler için nispi temsil sistemi, hem yerel düzeyde ve hem de ulusal düzeyde geçerli olmalıdır. Onlara göre, desantralizasyon çabaları istenilen düzeye getirilememiştir. Hem sağcı ve hem de solcu politikacılar, iktidarı ele geçirdikleri zaman, merkezi hükümet politikalarının çekim alanı içerisine girmekte ve yerel demokratik güçleri alaşağı etmektedir (Porritt, 1989:94).

Çevreciler politik partilerin doğasına karşı şiddetli eleştirilerde bulunmuşlardır. Sağda ya da solda bütün siyasi partiler, devlet modeline göre yapılanmaktadır. Onlara göre merkezîyetçi ve ideolojiden yoksun politik partiler halkın isteklerinin ifade edilmesinden çok, kendilerini yeniden üretmekle ilgilenmektedirler. Sosyalist Parti dahi (Fransa'da), merkezi ve hiyerarşik savaş makinesine benzer yapısıyla, her şeyden önce heyecan uyandırıcı, profesyonel ve politikacı çatışmalarına göre şekillenmektedirler (Simonnet, 1990:109). Bu katı eleştiriye rağmen, bazı çevreciler, politik sistemin içerisine girerek onlarla mücadele verilmesi gerektiğini savunmaktadır (Simonnet, 1990:111).

Ivan Illich tüketim kalıpları ile halkın yönetimi ve yönetimde etkinliği arasında farklı bir yaklaşım ileri sürmektedir. Ona göre, bir toplum yüksek enerji tüketimini hedeflerse, o toplumun toplumsal ilişkilerine teknokratlar hükmeder. Oysa, katılımcı demokrasi düşük enerjili teknolojileri gerektirir. Hiçbir toplumun aynı anda hem kendi başına hareket edebilen, hem de giderek bir sürü enerji köleleri haline dönüşen bir nüfusu olamaz (Illich, 1992:12-13). Illich, enerji tüketim düzeyi ile toplumsal düzen arasındaki ilişkiyle ilgili olarak şu tespitte bulunmaktadır:

Kişi başına orta düzeyde bir enerji tüketiminin ötesinde bir toplumun siyasal sistemi ve kültürel çevresinin çökeceğine inanıyorum. Kişi başına kritik enerji seviyesi aşıldığında, bürokrasinin soyut hedefleri uğruna bir eğitim, artık kişinin hukuki teminatlarına ve somut girişim hevesine galip gelecektir. İşte bu düzey toplumsal düzenin sınırınıdır (Illich, 1992:14).

Çevre politikalarının bazı ortak özelliklerini aşağıda olduğu gibi sıralamak olasıdır (Rosenhaum, 1985:30-31):

1) Politikalar, farklı kurumların birbiriyle ilgili bir dizi kararlarını içermektedir. Yerel ve merkezi yönetimlerle özel kuruluşlar, karar alma sürecinde işbirliği içerisinde olmalıdır.

2) Politika yapımı kesintisiz bir süreçtir. Dolayısıyla, çevre politikaları, akışkan ve geçişli bir özelliğe sahiptir; devamlılık arz etmektedir.

3) Politika yapımcılarının takdir alanları, anayasa, kanunlar, kurumsal gelenekler ve eğilimler, sorun çözmeye "oyunun kuralları" ile ilgili ortak anlayışlar, geleneksel kültür yapısı gibi birtakım unsurlar tarafınca sınırlandırılmakta ve şekillendirilmektedir. Diğer bir anlatımla, politika yapım

süreci, içerisinde yaşanan toplumun gerçeklerinden ve değerlerinden bağımsız değildir.

Çevreyle ilgili bir konunun bir politikaya dönüşme sürecinde aşağıda belirtilen aşamaların rol oynadığı ileri sürülmektedir (Rosenhaum, 1985:31-32):

1) Kamu oyu oluşturma: Hükümet, konuyu önemli ve acil olarak görüp kendisinin resmi gündemine almalıdır. Konunun gündemde yer alması, kurumların, bireylerin ve kamu otoritesinin sorumluluk duyması demektir.

2) Formüleştirme ve yasallaştırma: Politikanın formüleştirilmesi, hedeflerin belirlenmesini, söz konusu hedeflere ulaşmak için plan ve önerilerin yapılmasını ve planların gerçekleştirilmesi amacıyla araçların tespit edilmesini ifade etmektedir. Politikalar, formüleştirildikten sonra, oylama, halka duyurma ve yargı kararları gibi anayasa, yasalar ve yönetmelikler aracılığıyla yasallaştırılır.

3) Uygulama süreci: Belirlenen politikalar doğrultusunda gerçekleştirilen uygulama programlarını içermektedir. Uygulama aşamasındaki en önemli aracı, varlığı ve türü bütün kamu politikalarını etkileyen bürokratik yapılanma oluşturmaktadır.

4) Değerlendirme ve yeniden yapılandırma: Hükümet politikalarının toplumsal etkilerini, bu etkilerin sonuçlarıyla ilgili yargıları ve varılan sonuçların hükümete ve halka duyurulmasını içeren bütün işlemler "politika değerlendirme" aşamasını temsil etmektedir. Bütün bu süreçlerden sonra, politikaların yeniden yapılandırılması yer almaktadır. Hükümetlerin temel kurumları, politikaların yeniden yapılandırılması üzerinde önemli bir rol oynamaktadır.

5) Politika sonuçlandırma aşaması: Özel yönetim işlevleri, programları, politikaları ya da örgütlenmelerinin tasarlanmış sonuçları ya da başarılı, politika sonuçlandırma sürecine karşılık gelmektedir.

C. Silahlanma ve Enerji Yarışı

Devletlerin silahlanma çalışmaları, bütün çevrecilerin karşı çıktıkları bir eylem ve düşünce alanını oluşturmaktadır. Bugün, birkaç saat içerisinde bütün dünyayı tahrip etmeye yetecek on binlerce nükleer silah stokunun bulunduğu ve silahlanma yarışının hızı kesilmeden sürdüğü iddia edilmektedir. İnsanlığın yaklaşık yüzde otuzu sağlıklı içme suyundan yoksun iken bilim adamlarının ve mühendislerin yarısının silah yapımı teknolojisiyle uğraşiyor olması eleştirilmektedir. 25 yıl önce dünya liderlerinin "atomu barış amacıyla" kullanmaya ve geleceğin güvenli, temiz ve ucuz enerji kaynağı olarak nükleer enerjiden faydalanmaya karar verdikleri ve ancak bugün, nükleer enerjinin ne emin, ne temiz, ne de ucuz olduğunun açık bir şekilde ortaya çıktığı dile getirilmektedir (Capra, 1992:15-17).

Çevrecilere göre, mevcut enerji bunalımının en derin kökleri, toplumların özelliği haline gelen savurgan üretim ve tüketim kalıplarında aranmalıdır. Enerji sorununun çözülmesi için, sorunları ancak daha fazla berbat hale getirecek olan fazla enerjiye değil, toplumların değerleri, tutumları ve yaşam biçimlerinde derin değişikliklere gereksinim olduğu varsayılmaktadır. Ekolojik dengeyi yeniden kurmak için, enerji kaynaklarını yenilenemeyen olanlardan

yenilenebilir olana ve katı teknolojileri de yumuşak teknolojilere dönüştürmek gerekmektedir (Capra, 1992:455-456).

Çok miktarda enerji kaçınılmaz olarak fiziki çevrenin bozulmasına yol açarken, aynı zamanda toplumsal ilişkilerin bozulmasına da neden olmaktadır (Illich, 1992:11).

D. Toplumsal Kültürle İlgili Görüşler

Kimi çevreciler, materyalist solcu yaklaşımı, yeşiller için yok edici bir unsur olarak görmektedirler. Onlara göre, ne zaman soyut ve tinsel yönü baskın bir öneri ileri sürülse, Marksist kökenli yeşiller onu bir asit etkisiyle nötralize etmektedirler. Kızıldan yeşile doğru hareket kaçınılmazdır. Çünkü, sosyalizmin kuram ve uygulaması hem kendini sürdürmez ve hem de gerçeğe aykırı bir yapıdadır (Porritt, 1989:212). Buna karşılık, çevrenin birçok insanın, hatta insanların tümünün ilgi alanını oluşturması gerektiği iddia edilmektedir. Ne kadar fazla sayıda insan, çevre konusunda bilinçlenirse, çevresel iyileşmeler de o derecede hızlı gerçekleşir. Bu durum, “Yüzüncü Maymun” fenomeni olarak bilinmektedir (Prokop, 1993:x). Yani, bilinçlenme düzeyi belli bir aşamadan sonra teğetsel bir artış göstermektedir. Söz konusu düzeyden sonra kitlesel bilinçlenmeler gerçekleşmektedir.

“Toplumsal Ekoloji'nin kurucularından olan Murray Bookchin, ekolojiyi, toplumsal bir dönüşüm süreci olarak ele almaktadır. Toplumsal ekoloji, toplumun ve insanlığın doğal özünü uyandırmak, genişletmek ve ona etik bir içerik kazandırmanın sorumluluğunu üstlenmektedir (Bookchin, 1996:106-107).

Bookchin, doğal dengenin yeniden kurulabilmesi için, insanın kibrinden vazgeçerek doğal denge içerisindeki gerçek yerini alması gerektiğini iddia etmektedir:

“Ya, güncel bir deyişle 'ekolojik' bir alçak gönüllülikle 'doğal yasa' düzenine teslim olmalı ve mağrurca çiğnediği karıncaların yanı başındaki sefil yerini almalı veya doğal zorunluluk yükümlülüğünden tüm insanlığı nihai olarak 'özgür kılacak' ortak bir tasarı içerisinde teknolojik ve ussal kurnazlığıyla doğayı 'fethetmelidir'-insanın insana boyun eğmesini de gerektirebilen bir girişim” (Bookchin, 1996:89).

Theodor Rozsak, çevrenin tahribi ve kültürel yenilenmenin gereği ile ilgili olarak *Person/Planet* adlı eserinde şu ifadeye yer vermektedir (Porritt, 1989, 208): “Dünyanın çevresel acıları, insan özelliğinin kökten bir dönüşümüyle insanoğlunun hayatına girmiştir. Oysa insanların ihtiyaçları ile dünyanın ihtiyaçları birleşerek toplumların merkezi kurumları karşısında altüst edici bir etki yapmışlardır. Bu yıkıcı güç, kültürel yenilenme vaadini de içinde barındırmaktadır.”

Çevreci hareketin radikal kanadı, çevreyle insanlar arasında yıkılması gereken bir yanlış algılama perdesinin olduğunu ifade ederler ve bunu Ekolojik Duvar (Eco-Wall) olarak tanımlarlar. Onlara göre, Ekolojik Duvar, yıkılan Berlin Duvarı'nın bir başka versiyonunu temsil etmektedir. Bu duvarın mimarları komünistler ve Doğulular değil, kapitalistler ve Batılılardır. Onların geçerli çevre koruma yasalarının dahi, doğayı dikkate almadığını iddia ederler (Scarce, 1990:8).

Derin Ekoloji” yaklaşımının kurucusu Arne Naes yeşil bir toplumun taşınması gereken özellikleri şu şekilde sıralamaktadır (Tamkoç, 1994:10): İnsanlar gönüllü olarak sade bir yaşam biçimini talep ederler. Karşılıklı yardımlaşma ve şiddete karşı çıkış vardır. Göç olayına fazla rastlanmaz. Çünkü insanlar buldukları yerde ihtiyaçlarını karşılama imkanına sahiptirler. Çalışma yerleri ile yerleşim yerleri arasındaki mesafe uzak değildir. Ulaşımında kamusal araçlar hakimdir. Yeşil bir toplumda toplumsal hiyerarşi de ortadan kalkmıştır.

Arnold Toynbee ile Daiseku Ikeado arasında geçen diyalogda Toynbee, çevre sorunları ile ilgili olarak şu tespitte bulunuyor : “İnsanın çevresi üzerindeki gücünün -şayet bu güç, hırsına hizmet etmeye devam ederse- kendi kendini yok etmeye götüreceği düzeye şimdiden eriştiği tartışılmaz görünmektedir. İnsanlar, “Benden sonra tufan” görüşünü savunan hırsların müptelası oldular. Eğer hırslarını dizginlemezlerse, kendi çocuklarını yokluğa mahkum edeceklerini bilmelidirler (Porritt, 1989:200).” Çevreci hareketin önde gelen liderlerinden Barry Commoner uyumlu bir yaşamın gerekliliğiyle ilgili şu görüşü ileri sürmektedir: “Dünyada varlığını sürdürmek isteyen herhangi bir canlı, ekosferle uyum içerisinde olmadığı takdirde yok olacaktır. Yaşam ile çevresi arasındaki varlığı son aşamanın bir yansıması olan çevre krizi, yok etmeye başlamıştır. Bir canlı varlıkla diğeri arasında ve canlılarla çevreleri arasındaki bağlantılar çözülmeye başladıkça, bütünü sürdürülmesini sağlayan dinamik etkileşimler sendelemeye başlamakta ve kimi yerlerde ortadan kalkmaktadır” (Commoner, 1980:11).

Devrimci bir süreç olarak nitelenen bu dönüşümün temel itici güçlerinden birinin din olduğu iddia edilmektedir. Ekolojistler dini, insanla, hayatın kaynağı arasındaki bağın yeniden kurulmasında önemli bir dönüşüm aracı olarak görmektedirler (Porritt, 1989, 200). Onlara göre, bu bağın yeniden tesisi doğru olmaya bağlıdır. Doğru olmak ise doğru yaşamak anlamına gelmektedir (Roszak, 1972:401).

Ekoloji, bütün dünyanın, insanın bedeninin bir parçası olduğunu ve insanın kendisine saygı gösterdiği gibi, ona da saygı göstermesi gerektiğini öğretmektedir. James Lovelock'ın dünyanın temel yaşamını destekleyen sistemin sürdürülmesi ile ilgili olarak yaptığı gözlemler, onu, “dünyanın yaşayan organizmalar tarafından kendilerine uygun bir biçimde yapılmış ve idare edilen tek bir sisteme sahip olduğu”na inandırmıştır (Porritt, 1989:198). Lovelock, böylece dünyadaki her şeyin aynı maddeden yapıldığı sonucuna varmakta ve varsayımını, Yunan Toprak Tanrıçasının adıyla, yani “*Gaia*” varsayımını olarak adlandırmaktadır.

Sonuç

Çevre sorunları, 19.yy'da başlayıp yirminci yüzyılda yaygınlık kazanmış olmakla birlikte, muhtemel olarak 21.yy toplumlarının çözmek zorunda kalacağı en önemli sorunu oluşturacaktır. Diğer bir tanımla modern dünyanın ürettiği sorunları, post-modern dünya çözmek zorunda kalacaktır. Bu süreçte çevreci hareketlerin ekonomi, teknoloji ve toplumsal değerlerle ilgili tutum ve davranışları önemli bir yer tutmaktadır. Aynı doğrultuda, siyasal çevreciliğin, toplumsal dönüşümün gerçekleştirilmesinde; başka bir ifadeyle çevreci duyarlılığın ve aksiyonun tabana yayılmasında; böylece, toplumların

doğayla ve doğal varlıklarla olan bağlarının yeniden kurulmasında göz ardı edilemeyecek bir etkiye sahip olacağı tahmin edilmektedir. İşte bu noktada, siyasal çevreciliğin zaafı bir tartışma konusu olarak, hem toplumsal ve hem de bilimsel gündemi işgal etmektedir.

Bu zaafın en belirgin olanını, siyasal çevreciliğin genellikle, içinde buldukları toplumun değerlerinden kopuk olması oluşturmaktadır. Hareket, içinde yaşadıkları toplumların temel değerleriyle barışmak zorundadır. Çevrecilik adına birtakım marjinal davranışlardan (radikal feminizm, önyargılı tepkicilik, yanlış toplumsal ilişkilerin desteklenmesi gibi) kendini soyutlayabilmelidir. Biraz daha açmak gerekirse, hareketin her bir uzantısı, içinde yaşadığı toplumun kültürel ve sosyal birikim ve zenginliklerine saygı duymayı ve onlarla bütünleşmeyi öğrenmelidir. Yanlılıklara elbette karşı çıkılacak; ancak bu karşı çıkış toplumu dışlayarak gerçekleştirilmemelidir.

Bireysel tutum ve davranışların olumsuz yanlarının aritmetik bir toplamı olan çevre sorunlarının çözümü, yine ancak tek tek bireysel davranış kalıplarının değiştirilmesiyle mümkün olabilecektir. Bunun gerçekleştirilmesi için, çevreci hareketlerin daha tutarlı ilke ve amaçlar geliştirmeleri ve bunları toplumun tabanına yaymaları başarıya ulaştırıcı bir yöntem olabilir.

Çevreci hareketlerin (özellikle radikal kanadın) diğer bir çelişkisi ise teknolojiyle ilgili bakış açılarından kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda, teknolojiyi toptan inkar etmek ya da ona karşı çıkmak, birtakım hayalci ve geçmişe özlemi içeren duyumsamalardan öteye geçememektedir. Oysa, teknolojinin doğasını sorgulayarak ve yanlışla doğruyu ya da iyiyle kötüyü ayırt etmek şeklinde ortaya konulacak tutarlı bir eleştiri, belki de daha verimli sonuçlara yol açabilecektir. Çevreci hareketlerin bu noktadaki hedefi, teknolojiye ve ekonomiye sürdürülebilir bir yön kazandırmak için uğraş vermek olmalıdır.

Siyasal çevreciliğin dördüncü bir zaafı da siyasi arenada ortaya çıkmaktadır. Çevrecilik, yalnızca kendisi için, dolayısıyla yalnızca doğal dengenin kurulması için mücadele veren bir ideoloji olmalıdır. Dolayısıyla toplumun her katmanında ve kesiminde kendine yer bulabilen bir hareket olmalıdır. Buna karşılık şimdiye kadar izlenen pratikler, çevreci hareketlerin, genellikle sol söylemlerle ve sol ideolojilerin gölgesinde meydanlara çıktığını göstermektedir. Siyasal çevrecilik, bozulan doğal ve toplumsal dengelerin yeniden kurulması paralelinde toplumsal dönüşümü gerçekleştirmeye çalışan bir okul işlevi yüklenmelidir.

Özetle, siyasal çevreci hareketin (genelde bütün çevreci hareketlerin) gelişmesi ve başarıya ulaşması ağırlıklı olarak, bünyesinde taşıdığı akıldışı ve yapıcı olmayan unsurlardan kurtulmasıyla; içinde yaşadıkları toplumların değerlerine sahip çıkması ve onlarla bütünleşmesiyle; ve teknolojiye karşı çıkışını tutarlı bir zemin üzerine oturtmasıyla mümkün olabilecektir. Tüm çevresel hareketlerin temel amacı, doğa-toplum dengesini yeniden kurarak sürdürülebilir bir yaşam düzeyine ulaşmak olmalıdır.

Kaynakça

- BOOKCHIN, Murray. (1996), **Toplumsal Ekolojinin Felsefesi**, (Çev.Rahmi G. Ögdül), İstanbul:Kabalıcı Yayınevi.
- BORA, Tanel (der). (1988), **Yeşiller ve Sosyalizm**, İstanbul:İletişim Yayınları.

- BROWN, Lester R., Flavin, Christopher and Postel, Sandra. (1991), **Saving The Planet**, , New York :W.W. Norton and Company.
- CALDWELL, Lynton Keith. (1970), **Envin: A Challenge tor Modern Society**, New York:The Natural History Press.
- CAPRA, Fritjof. (1992), **Batı Düşüncesinde Dönüm Noktası**, (Çev.Mustafa Armağan), İstanbul:İnsan Yayınları.
- CERİTLİ, İsmail. (1996), "Globalleşme Sürecinde Artan Çevre Sorunları ve Çözüme Yönelik Yaklaşımlar", **Ekoloji Çevre ve Sosyal Bilimler Dergisi**, V.1., Sayı.1-2.
- COMMONER, Barry. (1980), **The Closing Circle**, New York:Alfred A. Knopf, Inc.
- GÜRSEL, Deniz. (1995), **Gelenekselci Çevrecilikten, Gelenekselci Liberalizme**, İstanbul:Vadi Yayınları.
- ILLICH, Ivan. (1992), **Enerji ve Eşitlik**, İstanbul:Ağaç Yayınları.
- MLINER, Zdravko ve TENRE, Henry (der). **The Social Ecology of Change**, California:SAGE Puplications Inc.
- MUMFORD, Lewis. (1936), **Technics and Civilization**, New York:Harcourt, Brace and Company, New York.
- MUMFORD, Lewis. (1944), **The Condition of Man**, New York:Harcourt, Brace and Company.
- MUMFORD, Lewis.(1946), **Values for Survival**, New York:Harcourt, Brace and Company, New York.
- PORRIT, Jonathan. (1989) **Yeşil Politika**, (Çev. Alev Türker), İstanbul:Ayrıntı Yaymları.
- PROKOP, Marian K. (1993), **Managing to be Green**, USA:Pfeiffer and Company.
- ROSENHAUM, Walter A. (1985), **Environmental Politics and Policy**, Washington: Congressional Quarterly Inc.
- ROSZAK, Theodor. (1972), **Where the Wasteland Ends**, New York:Doubleday and Company, Inc.
- SCARCE, Rik. (1990), **Eco-Warriors**, Chicago:The Noble Press, Inc.
- SIMONNET, Dominique. (1990), **Çevrecilik**, İstanbul:İletişim Yayınlan.
- TAMKOÇ, Günseli (der). (1994), **Derin Ekoloji**, İzmir:Ege Yayınları.
- THOREAU, H.David ve GANDHI, Mohandas K. (1997), **Sivil İtaatsizlik ve Pasif Direniş**, (Çev.C.Hakan Arslan ve Fatma Ünsal), Ankara:Vadi Yayınları.
- USLU, İbrahim. (1995), **Çevre Sorunları**, İstanbul:İnsan Yayınları.